

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ

Трубавіна І. М.

Стаття розкриває теорії, підходи та закордонний досвід соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Сім'я розглядається як суб'єкт та об'єкт соціально-педагогічної роботи.

Ключові слова: соціально-педагогічна робота, суб'єкт, об'єкт, сімейний соціальний педагог, підходи до роботи з сім'єю.

Статья раскрывает теории, подходы, зарубежный опыт социально-педагогической работы с семьей. Семья рассматривается, как объект и субъект социально-педагогической работы.

Ключевые слова: социально-педагогическая работа, субъект, объект, семейный социальный педагог, подходы к работе с семьей.

The article describes theories, approaches, and foreign experience of socio-pedagogical work with families. The family is considered as the subject and the object of socio-pedagogical work.

Key words: socio-pedagogical work, subject, object, family social worker, approaches to the work with families.

Постановка проблеми. Вироблення нових стандартів соціальної роботи з сім'єю вимагає дослідження закордонного досвіду й адаптації кращого в Україні.

Аналіз публікацій. Сучасні наукові дослідження розкривають теоретичні основи соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю; вивчають соціально-педагогічну діяльність з сім'єю в контексті соціальної роботи з сім'єю, психолого-педагогічного забезпечення соціальної роботи; розкривають засади діяльності сімейного соціального педагога з акцентом на допомозі сім'ї у вихованні дітей, звертають увагу на розв'язання проблем сім'ї, на системі соціально-педагогічної підтримки різних типів сімей на різних рівнях. Дослідники приділяють увагу окремим напрямкам соціально-педагогічної та психологічної роботи з сім'єю. Дослідження при цьому розглядають сім'ю переважно як об'єкт соціально-педагогічної роботи з дітьми, досліджуються в основному батьківсько-дитячі стосунки. Тому **метою статті** є аналіз можливості розуміння сім'ї як суб'єкта і водночас – об'єкта соціально-педагогічної роботи.

Завданнями статті є: 1. Узагальнення закордонного досвіду соціально-педагогічної роботи з сім'єю. 2. Визначення сім'ї об'єктом чи суб'єктом соціально-педагогічної роботи.

Виклад основного матеріалу. Розуміння клієнта соціальних служб як об'єкта соціально-педагогічної роботи бере свій початок від Т. Ноля [6]. Він розглядав цю роботу як опіку над молоддю в несприятливих умовах (після війни, падіння монархії) через такі ідеї загального виховання: соціалізм, дружба і солідарність, любов до кожного бідного на основі внутрішньої місії, жіночий і соціально-політичний рух; усе в інтересах дитини, виходячи з її потреб, вище за приватні та політичні інтереси. Т. Ноль прагнув підтримки окремих категорій дітей через повернення суспільства обличчям до їхніх проблем. Т. Ноль розглядав соціальну педагогіку як одну з трьох галузей (поряд з сім'єю і школою), яка змогла б концептуально і професійно об'єднати дитячі садочки, денні центри, молодіжні клуби, роботу з правопорушниками та умовно засудженими, курси професійної підготовки для безробітних і діяльність церковних груп. Його теорія сьогодні реалізується в Німеччині на практиці, де на трьох німців припадає один соціальний педагог. Цей напрямок поєднує соціальну педагогіку з соціальною роботою, він відбитий у дослідженнях Г. Шмідта (орієнтація соціальної педагогіки на життєвий світ адресата), Г. Гмайнера – щодо виховання дітей у дитячих селищах; знаходить відтворення в ідеї допомоги для самопомогі сім'ям (К. Акстман), у працях щодо опіки над дітьми (А. Кельм, С. Бадора, Д.-К. Мажец та ін.).

Розуміння сім'ї як об'єкта і водночас як суб'єкта соціально-педагогічної роботи бере свій початок у роботах П. Наторпа [7]. Він розвинув ідеї І. Г. Песталоцці щодо розвитку особистості у контексті розвитку суспільства, що вимагало "народного виховання", яке було б пов'язано із народним життям у цілому, через сім'ю і школу, причому сім'ї мають підтримувати одна одну, створювати суспільство для спільного виховання дітей на основі ідеї народності. П. Наторп вважав, що потрібна загальна педагогічна організація на основі інтеграції виховних сил суспільства (сім'ї, школи, позашкільних закладів) через діяльність професіонала – соціального педагога, який здійснює освіту і виховання сім'ї, особистості, суспільства. Саме від П. Наторпа беруть початок дослідження щодо освітньої і виховної функцій соціального педагога, які сприяють педагогізації суспільства і сім'ї, отже – їхньому розвитку, оскільки педагогічна діяльність

має своєю функцією ще й розвивальну, а наслідком – розвиток об'єкта і суб'єкта педагогічної взаємодії. Розкриємо шляхи реалізації ідей Т. Ноля і П. Наторпа в теорії і практиці соціально-педагогічної роботи з сім'єю як із суб'єктом та об'єктом роботи за кордоном.

Об'єкт роботи вимагає перш за все опіки. Україна почала впроваджувати в практику соціально-педагогічної роботи відомі за кордоном сімейні форми опіки: прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу – всі довготермінові. Досвід інших країн показує ефективність короткотермінових прийомних сімей у кризових ситуаціях. На заході поширеними методами є "fostering" і "mainstay" як особливий вид опікунства і передача дитини в сім'ю на виховання. Коли дитину необхідно ізолювати від неблагополучної сім'ї у кризовій ситуації, існує "emergency care". Цей догляд здійснюється протягом кількох днів чи тижнів до остаточного вирішення питання про долю дитини. Тут доглядати дитину може сім'я чи одинока людина після 25 років, які прагнуть виховувати чужих дітей [4].

Робота з неблагополучними сім'ями здійснюється через реалізацію комплексних програм. Можна розрізнити такі програми роботи з неблагополучними сім'ями: 1) за фінансуванням: державні, напівдержавні, недержавні; 2) за метою: профілактичні, реабілітації, супроводу, обслуговування; 3) за кількістю об'єктів: загальнонаціональні, для об'єктів певного штату, району, мікросередовища; 4) за участю членів сім'ї: для всієї сім'ї, для її окремих членів; 5) за напрямком роботи: просвітницькі, інтервентські, тренінгові. Все це дозволяє говорити про різноманітність і багатоаспектність роботи з неблагополучними сім'ями, її потенційні можливості і перспективи в Україні. Діяльність усіх організацій координується соціальним працівником, який знає їхні завдання, можливості, базу, засоби впливу, зміст безпосередньої роботи і рекомендує сім'ям відповідну допомогу з їхнього боку, крім тієї, яку сім'я може одержати з боку держави.

Особливістю соціально-педагогічної роботи з сім'єю у РФ є професія сімейного соціального педагога, який працює з 30–50-ма і більше сім'ями, що мешкають в одному чи кількох розташованих поруч будинках. Це – найбільш популярний фахівець серед населення, він має високу кваліфікацію, великий життєвий досвід, авторитет, користується повагою в мікрорайоні, де він працює, вміє делікатно входити в сім'ю й організовувати їй різнобічну допомогу в етичній формі, включати сім'ю в процес відповідної взаємодії. Він є посередником між особистістю, сім'єю, суспільством на основі вивчення сім'ї, постановки соціального діагнозу сім'ї та організації взаємодії в інтересах сім'ї інших фахівців соціальних служб, наближує сферу послуг до сім'ї, допомагає усвідомити проблеми, знайти шляхи і ресурси їх розв'язання і тим самим "впливає на формування виховних, гуманних, моральних і фізично здорових стосунків в соціумі в сфері сім'ї, сімейно-сусідівському оточенні, серед дітей і дорослих" [5, с. 133]. Т. В. Лодкіна вважає, що сімейний соціальний педагог метою роботи має формування психолого-педагогічної культури сім'ї – "процесуальну цілісність, яка виявляється в сімейному устрої і виявляється у ступені зрілості батьків як вихователів; її складовими є: спеціальні знання, батьківські вміння (конструктивні, організаторські, комунікативні, гностичні, проектувальні) і психологічні позиції (цілепокладення, певний рівень розвитку інтелектуальної, емоційної сфери, психологічна здатність до керування і саморегуляції емоцій і поведінки)" [5, с. 55]. Вченим обґрунтовані такі принципи діяльності сімейного соціального педагога: гуманістичний; особистісно-діяльнісний; цілісності життєдіяльності і виховання; розвивального навчання; поєднання терплицьості, поваги і вимогливості до особистості дитини, сім'ї; врахування нових тенденцій розвитку і функціонування соціуму, забезпечення допустимого і доцільного посередництва у взаємодії особистості, сім'ї, суспільства; милосердя [5, с. 78, 79]. Отже, сімейний соціальний педагог у Росії має своїм призначенням допомогу і підтримку сім'ї у виконанні виховної функції щодо дітей. Система його діяльності включає: діагностику і корекцію педагогічної занедбаності і важковиховуваності дітей та підлітків; вивчення особистостей сімейного устрою і психолого-педагогічної культури батьків; диференційований підхід до сімей; консультування сімей.

Г. Н. Новокшонов розкриває форми активізації власного соціально-педагогічного потенціалу багатодітної російської сім'ї: матеріальна підтримка, консультація, адаптовано-педагогічна підтримка, громадсько-організаційна форма, патронаж. Такий підхід є комплексним у розв'язанні проблем сім'ї, соціально педагогічна робота стає складовою діяльності органів влади, соціальних служб. Досліджуючи проблеми соціально-педагогічної роботи з сім'єю дитини-інваліда в Росії, М. А. Беляєва та І. Е. Кузнєцов [2] виділяють кризовоінтервентну і проблемно орієнтовану моделі взаємодії з сім'єю; при цьому модель взаємодії вони розуміють як "алгоритм роботи, який характеризується певною тривалістю співробітництва, особливістю діагностичного етапу, методів роботи, поставлених завдань, видів допомоги, які переживають". Вибір же моделі залежить від специфіки проблем клієнта: "кризовоінтервентна модель роботи з клієнтом передбачає надання допомоги безпосередньо в кризовій ситуації" [2, с. 58]. Незалежно від проблеми, завданням соціального педагога є через безпосередню емоційну підтримку пом'якшити вплив стресової події та мобілізувати зусилля клієнтів на подолання кризи [2, с. 59–61].

У роботі окремих установ і служб здійснюється проблемно орієнтований підхід: розв'язуються найбільш проблемні сім'ї через діагностику сім'ї і вибір головного стресора для сім'ї (центри соціальної допомоги дітям, сім'ям). Така робота передбачає розуміння, аналіз проблем з позицій сім'ї, дитини та їх ставлення до існуючих соціальних і регіональних умов, розгляд проблем у контексті сімейних взаємозв'язків; взаємодію з оточенням в інтересах сім'ї, розробку індивідуального плану з кожною сім'єю. Проблемно орієнтована робота з сім'єю є короткочасною (до 4 місяців), передбачає взаємодію з сім'єю для розв'язання своєї проблеми і готовності над нею працювати. Особливістю реалізації такої моделі роботи соціального педагога є діагностика: увага приділяється не стільки внутрішнім особливостям сім'ї, її членів, а більше ситуації, яка до цієї проблеми призвела. Основний метод роботи – контракт [2, с. 61–62], який має не правові, а моральні обов'язки, організовує взаємодію сім'ї із соціальним педагогом.

У сучасній Німеччині реалізується концепція, що конкретизує ідеї Т. Ноля щодо сім'ї, – "допомога для самопомогі" [1]. Вона передбачає амбулаторну (денну) допомогу сім'ям у центрах сім'ї з боку соціального педагога (К. Акстманн). Соціально-педагогічна робота має вигляд кураторства і допомагає сім'ям у розв'язанні проблем і криз у співпраці з соціальним педагогом. Така робота спрямована на стимулювання й укріплення сім'ї у внутрішньосімейних стосунках і в соціумі, покращення поведінкових можливостей і самостійне подолання побутових (але не всіх соціальних) проблем. Отже, допомога надається у розв'язанні теперішніх проблем сім'ї, але не попереджує її про можливі кризи у майбутньому.

Здійснюється спеціальна робота з освіти батьків [9; 10] щодо захисту прав дітей, поліпшення умов їхнього життя, навчання. Так, у Мексиці батьки, які пройшли підготовку в рамках національної Програми первинної освіти для вихователів 1,2 мільйона найбільш бідних дітей країни у віці до 3 років, говорять, що їхнє ставлення до турботи про дітей змінилося. Співробітники соціальних служб шкіл Великої Британії взаємодіють із учителями, батьками, дитиною, консультуються з ними, з'ясовують необхідні чинники й обставини і на цій підставі намагаються вирішити проблеми. Якщо проблема виходить за рамки їхньої компетенції, то співробітники служб звертаються у відділення соціальних служб, інші агентства [11]. Соціально-педагогічна робота шкіл з сім'ями учнів за кордоном здійснюється на основі діагностики сім'ї (опитувальники, обстеження умов життя дитини тощо), через соціальні служби освіти, шкільних соціальних педагогів і працівників, взаємодію їх з державними і недержавними установами, роботу гарячих телефонних ліній, спільні з батьками екскурсії, ярмарки, доброчинні заходи тощо. Змістом соціально-педагогічної роботи є: виховання дітей у сім'ї, спеціальні послуги з навчання (направлення на навчання за спеціальними програмами), консультації з проблем дитини в сім'ї та середовищі [9; 10; 11].

Концепція "узгодженої педагогіки" (Ф. Бест, М. Давид, Ж. М. Фавре та ін.) акцентує увагу на взаємозв'язку і взаємовпливі виховних сил у кварталі. Виявляючи постійні елементи виховного середовища (шкільне виховне середовище (школа), батьківське (батьки), педагогічне (вихователі, аніматори, вчителі та ін.), муніципальне (співробітники муніципалітетів)), прихильники цієї концепції бачать її переваги в різноманітності всіх виховних середовищ [3]. Ця концепція продовжує соціально-педагогічні ідеї П. Наторпа в громаді.

На основі викладеного можна зробити висновки:

1. Соціальний педагог працює з сім'єю тривалий час (над комплексом проблем або над окремим фактором кризи сім'ї) або через коротке (кризове) втручання (щодо розв'язання нагальних проблем, які "вибивають" сім'ю з нормального функціонування). Робота соціального педагога щодо сім'ї є підтримуючою і розвивальною.

2. Соціально-педагогічна робота з сім'єю за кордоном має тенденцію до здійснення в інтересах дитини, сім'ї, які є вищими за політичні і приватні інтереси, через освіту, виховання, опіку та втручання (як захист), посередництво, які працюють з сім'єю як з суб'єктом та об'єктом: реалізують одночасно стосовно сім'ї завдання адаптації та її уособлення (набуття автономності), гармонізації стосунків із середовищем – успішної інтеграції сімей у суспільство як окремих ланок, мають свої методики. Теоретичними основами соціально-педагогічної роботи з сім'єю за кордоном є підходи соціальної роботи та інші конкретно-наукові підходи, теорія прав дитини, які застосовуються в роботі з окремими типами сімей, конкретизуючись щодо їх проблем. З іншого боку, розроблені і впроваджені в соціально-педагогічну роботу методики роботи з окремими типами сімей, які реалізуються в окремих інституціях, поєднують в собі опору на захист окремих прав дитини з методиками соціальної роботи, ставлення до сім'ї як до об'єкта та суб'єкта роботи. Але не всі методики мають теоретичною основою підхід, деякі методики напрацьовані з досвіду, не мають теоретичного підґрунтя. За кордоном переважає інституційний підхід до роботи з сім'єю, відсутній єдиний підхід до роботи з сім'єю в різних установах.

Перспективами подальших досліджень є визначення стандартів соціально-педагогічних послуг у системі соціальної роботи з різними категоріями сімей.

Література

1. Акстманн К. Социально-педагогическая работа с семьей / К. Акстманн // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2002. – № 1. – С. 85–91.
2. Беляева М. А. Социально-педагогическая работа с семьей ребёнка-инвалида / М. А. Беляева, И. Е. Кузнецов. – Екатеринбург : АСО, АМБ, 2001. – 120 с.
3. Боженко А. В. Огляд концепцій виховання в школах післявоєнної Німеччини / А. В. Боженко // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах : зб. наук. праць : в 2 кн. – К. : ІПВ АПН, 2000.
4. Козубовська І. В. Соціальна робота з дітьми та молоддю у Великобританії / І. В. Козубовська // Соціум. – 1998. – № 1. – С. 16–18 ; Лодкина Т. В. Семейный социальный педагог: Теория и практика / Т. В. Лодкина. – М.–Вологда : Русь, 1997. – 141 с.
5. Мудрик А. В. Социальная педагогика : [учеб. пособ.] / А. В. Мудрик ; ред. В. А. Сластенин. – М. : Академия, 1999. – 196 с.
6. Наторп П. Социальная педагогика / П. Наторп. – М., 1912. – 316 с.
7. Новокшонова Г. А. Механизм социально-педагогической реабилитации семей, находящихся в социально-опасном положении / Г. А. Новокшонова. – Пермь : Богатырев, 2004. – 26 с.
8. Положение детей в мире. – Unicef, 1999. – 117 с.
9. Положение детей в мире. – Unicef, 2000. – 139 с.
9. Трубавіна І. М. Теорія і практика взаємодії сім'ї та школи / І. М. Трубавіна, Н. А. Бугаєць ; ред. І. М. Трубавіної. – Харків : ХНПУ, 2001. – 101 с.
10. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія та методика : монографія / І. М. Трубавіна. – Харків : Нове слово, 2007. – 398 с.